

Inhoudsopgave

Inleiding	9
De reputatie van <i>pathos</i>	
Gevoel voor <i>pathos</i>	
Aristoteles: <i>pathos</i> als overtuigingsmiddel	15
<i>Casper de Jonge</i>	
De plaats van <i>pathos</i> : emoties en de ziel	20
<i>Marlein van Raalte</i>	
Het oordeel van de onderbuik	27
<i>Hans Hoeken</i>	
<i>Pathos</i> in de Nederlandse politiek	32
<i>Henk te Velde</i>	
Klassiek	
De verwoestende schoonheid van een schild	39
<i>Leopoldo Iribarren</i>	
<i>O tempora, o mores</i> : Cicero tegen Catilina	45
<i>Christoph Pieper</i>	
Is een catastrofe genietbaar?	50
<i>Emile van Brakel en Antje Wessels</i>	
Rouwverwerking bij Quintilianus	55
<i>Piet Gerbrandy</i>	
Moderne toespraken	
‘Wollt ihr den totalen Krieg?’ Goebbels’	63
<i>Bé Breij</i>	
Bach, gospel en groove: de muzikale speeches van Obama	69
<i>Jaap de Jong</i>	
Wilders’ taal van de emoties	75
<i>Maarten van Leeuwen</i>	
Presenteer geweer! <i>Pathos</i> en een poldergeneraal	81
<i>Jaap de Jong</i>	
Het <i>pathos</i> van Frans Timmermans	87
<i>Casper de Jonge</i>	

Media

- Overtuigen met de overtreffende trap: politici, media, woede en walging 93
Peter Burger
- Journalistiek vanuit de buik 98
Tom Van Hout
- De verbeelding van een ramp 103
Willem Koetsenruijter
- Poetin en de verbeelding van de macht 109
Willem Koetsenruijter
- De verzuchttingsinfinitef 115
Ronny Boogaart

Recht

- Staat er een held voor de rechter? 123
Maria Yzermans
- Beschuldigd van dopinggebruik: De pathetiek van plausibiliteitsargumenten 128
Henrike Jansen
- Polly Baker: het hartstochtelijk pleidooi van een Verlichtingsheldin 135
Jacqueline Hylkema

Literatuur

- Vrouwenmoord in Vondels *Gysbreght* 143
Olga van Marion en Tim Vergeer
- 'Krijg het koudvuur en de vallende ziekte!' Pathosparodie bij Rabelais 149
Paul J. Smith
- Het *pathos* van de ene waarheid in DDR-literatuur 156
Anthonya Visser

Muziek

- 'Lang leve het mes!' Fascinatie voor castraten in de muziek 165
Christoph Pieper
- Lamento om een verre liefde: Tsjaikovski's *Symphonie pathétique* 172
Adriaan Rademaker

'Iemand een long gezien?' Het laatste album van Jacques Brel	178
<i>Adriaan Rademaker</i>	
'All emotional no matter how I try': <i>Magic and Loss</i> van Lou Reed	183
<i>Michel Buijs</i>	

Film

Muziek van de hartstocht: Mahler in de film <i>Death in Venice</i>	191
<i>Adriaan Rademaker</i>	
De instemmende knik van het oordeel: Prince's <i>Purple Rain</i>	197
<i>Frans-Willem Korsten</i>	
Huilen om <i>The Dirty Dozen</i>	203
<i>Peter Verstraten</i>	
Werving voor Jihad: De propagandafilmpjes van IS	209
<i>Maurits Berger</i>	

Beeldende kunst

Rubens' <i>Kindermoord</i>	217
<i>Stijn Bussels</i>	
Tussen mens en beest: Emoties in het Labyrint van Versailles	223
<i>Frederik Knegtel</i>	
'Ik ben Laocoön': De overweldigende impact van een antiek beeld	229
<i>Caroline van Eck</i>	
Retorisch lijden: Het geval Laocoön	234
<i>Helle Hochscheid en Michael Burke</i>	

Besluit	239
Elf stellingen over de waarde van <i>pathos</i>	

Register	243
De auteurs	248
Verantwoording afbeeldingen	253

Inleiding

De reputatie van *pathos*

We denken graag dat onze opvattingen redelijk zijn. Dat ons gedrag rationeel bepaald is. En dat we onze besluiten nemen op basis van argumenten. Maar inmiddels leert veel wetenschappelijk onderzoek dat slechts een heel klein deel van ons gedrag gepland is en dat argumenten vaak vooral achteraf een rol spelen – als bevestiging van onze gemaakte keuzes. Veel vaker blijken we te koersen op ons gevoel.

Emoties spelen een grote rol als het erom gaat mensen te beïnvloeden. Spindoctors, speechschrijvers en PR-specialisten in onze emotiemaatschappij weten dat hun verhaal effectiever is als het persoonlijker lijkt – en authentiek. Journaals worden bevolkt met *human interest*-onderwerpen en spotjes voor giro 555 lijken incompleet zonder persoonlijke verhaaltjes van slachtoffers of hulpverleners.

De Griekse filosoof Aristoteles (384-322 v.Chr.) zag al scherp dat pleiters en politici hun publiek overtuigen door drie middelen: *logos* (argumentatie), *ethos* (persoonlijkheid) en *pathos* (emotie). Aristoteles vond dat overtuiging eigenlijk alleen om de afweging van argumenten moest draaien, de *logos*. Met spijt moest hij vaststellen dat in de dagelijkse praktijk ook de reputatie en persoonlijkheid van de spreker meetelden, en de manier waarop de spreker een beroep deed op de emoties van zijn publiek. *Pathos* had wel degelijk impact. In zijn beroemde boek over het overtuigen, *Retorica*, beschreef Aristoteles als eerste systematisch welke stijlfiguren het beste emoties als medelijden en woede konden opwekken.

Uit de praktijk van rondtrekkende sprekers als Gorgias, met hun verbale acrobatiek en verbluffende voordracht, ontstond al in de vijfde eeuw v.Chr. een overtrokken stijl die retorica nog steeds in een slecht daglicht plaatst. Een stijl vol herhalingen, contrasten en drieslagen, met subtiele en knetterende klankeffecten: het ging er niet om de *logos* door middel van medeleven of verontwaardiging te ondersteunen, het doel was die *logos* door pure overdondering uit te schakelen. Deze 'holle retoriek' klonk goed, maar betekende vaak weinig goeds. Plato (427-347), de leermeester van Aristoteles, deed retorica in de ban als kunst van het rechtpraten wat krom was.

Pathos, pathetisch, pathologisch ... het betreft inderdaad niet het zonnigste en onbekommerdste deel van de retorica. Al gauw figureren Goebbels en Hitler als schoolvoorbeelden van sprekers die met knappe inzet van retorische middelen de massa's in vuur en vlam zetten. Maar als mensen

met slechte opvattingen en motieven de technieken van welsprekendheid misbruiken, zijn die technieken van welsprekendheid om die reden dan slecht? Zeker niet, volgens de beroemdste Romeinse spreker Cicero en volgens Quintilianus, de auteur van het veelomvattende handboek van de retorica *Opleiding tot redenaar*.

Hoe wordt daarover in de eenentwintigste eeuw gedacht? Wat als Obama vol op het orgel gaat? Of in onze gezellige moerasdelta Pim Fortuyn of Geert Wilders? En hoe valt de enthousiaste ontvangst van de on-Nederlands gepassioneerde MH17-toespraak van Frans Timmermans voor de VN te verklaren?

‘Hoe wantrouwig het huidige publiek ook staat tegenover pathos, het is des te gevoeliger voor sentiment’, aldus Paul Claes in *Groot retorisch woordenboek* (2015). *Eerst de relatie, dan de informatie*, is een beproefd communicatie-inzicht. Wetenschappers en politici die niet bang zijn hun emoties van enthousiasme en afschuw te tonen en die een band aangaan met hun publiek zijn succesvoller in het overbrengen van hun boodschap dan zij die hun informatie droog en koud opsommen. De Franse filosoof Denis Diderot benoemde dit verschijnsel in 1780 als de *paradox van de toneelspeler*:

De acteur die alleen over berekening en rede beschikt, is gevoelloos.
Iemand die alleen maar emotioneel is, is lachwekkend.

Het draait om de balans tussen ‘ratio’ en ‘warmte’. Een kwetsbare balans, waarvan het in elke tijd en cultuur essentieel is om vast te stellen hoe die bereikt kan worden.

Pathos speelt niet alleen een rol als het erom gaat mensen te overtuigen en tot gedrag aan te zetten. In de kunst kan *pathos* ook een esthetisch effect oproepen, en het publiek aangenaam ontroeren. Kijk bijvoorbeeld maar naar alle gruweltaferelen op schilderijen en in films.

Dit boek is een verzameling korte essays over beroemde speeches, kunstwerken en propagandamiddelen in onze cultuur waarin emoties een onmiskenbare invloed hebben. Het is een staalkaart van aanstekelijke retorische analyses van de balans tussen *ratio* en gevoel.

De bundel gaat over de subtiele beïnvloeding via onbewust werkende muzikale taaltechnieken. Over de aantrekkelijkheid van anekdotes en concrete beelden. En over de impact van de ambachtelijke technieken als drieslagen, contrasten en herhalingen.

De auteurs zijn classici, literatuurwetenschappers, taalkundigen, tekstwetenschappers, juristen, historici, filosofen, kunsthistorici en

mediaonderzoekers. Zij geven in hun essays samen een beeld van modern onderzoek naar de retorica van emoties vanuit uiteenlopende disciplines.

In *Beïnvloeden met emoties: Pathos en Retorica* worden vragen beantwoord als:

- Wat is de rol van emoties bij het overtuigen van mensen?
- Is het inzetten van emoties altijd aanvaardbaar?
- Kunnen emoties ook een puur esthetisch effect hebben?
- Hoe overtuigen Jihad filmpjes jonge moslims mee te gaan vechten in het Midden-Oosten?
- Hoe emotioneert en overtuigt Rubens in zijn schilderij *Kindermoord*?
- Hoe is de Russische leider Poetin in de media in beeld gebracht?
- Welke rol spelen emoties in de prijswinnende WorldPress-foto's?
- Hoe werkt de betoverende zang van castraten, de emotie van Mahler en Tsjaikovski, van Jacques Brel, Lou Reed en Prince?

De bundel is een inspiratiebron voor mensen die beter willen begrijpen hoe we elkaar ontroeren of overtuigen, en welke rol emoties daarin spelen. Het boek geeft voorbeelden van overtuigingskracht in toespraken, pamfletten, foto's, film, beeldende kunst en muziek. Inzicht in de werking van *pathos* kan ertoe leiden dat we de gevoelens die we ervaren ook meer waarderen.

Leiden, september 2015